

ЗДРАВКО АНТОНИЋ

ЕХО ТРИНАЕСТОЈУЛСКОГ УСТАНКА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

На научном скупу — Југославија у другом светском рату 1941. године, одржаном 1. и 2. јула 1991. у Београду, нагласио сам, између осталог, да подизање устанка представља за сваки народ подвиг, спремност на жртву, способност да се стави на коцку све: животи људи и материјална добра, да би се крајњим средствима тј. оружјем против по правилу јачег непријатеља, ријешила битна питања живота једног народа. Зато је устанак у историји сваког народа крупан догађај, међаш у његовом развиту, његовој борби за слободу, независност и бољи живот.

Већ је, не једанпут потврђена истина да се на устанак не иде из шале и параде, већ онда када се народ осјети биолошки угроженим, социјално угњетеним или морално пониженим.

Устанак у Босни и Херцеговини 1941. године, којим сам се дуго времена бавио, избио је, у првом реду, због физичког уништавања српског становништва од стране усташа потпомогнутих окупатором, док устанак у Црној Гори, има, прије свега, моралну димензију која је потврдила, ко зна по који пут, да Црногорски народ не може да подноси ничију окупацију и понижење.

Но, ако за часак оставимо по страни разлоге који су један народ покренули на устанак, и ако тринаестојулски устанак посматрамо као својеврсну историјску појаву, онда није довољно да се задовољимо само са испитивањем узрока, тока и резултата овог устанка, већ је исто тако важно да сагледамо и његов ехо на сусједне земље и народе. Слично као и земљотрес, и устанак има свој епицентар, јачину звука и границу простирања.

Учинио сам, управо, напор да сагледам какав је одјек тринаестојулског устанка у сусједној Босни и Херцеговини. Прије него што се одговори на ово питање, треба имати у виду следеће:

За разлику од Црне Горе, Босну и Херцеговину настањују три националне, односно вјерске групације становништва — Срби, Муслиман и Хрвати. Иако су ови народи вјековима

живјели заједно и били у своме, претежно тежачком животу, упућивани једни на друге, ипак су и у њима и ван њихове моћи, постојале силе које су их стално подвајале, оптерећивале предрасудама прошлости и међусобно завађале. Та подвојеност, неповјерење и одсуство свијести о заједничким интересима, вуку своје коријене још из средњовјековне Босне у којој су феудални регионализам и сепаратизам били толико снажни да иза пропасти државе 1463. године, нису у народу оставили неке трајније државно-политичке традиције које би га повезивале и покретале на заједничке акције. Умјесто тога, над народом у Босни и Херцеговини водећу улогу преузеле су три вјерске организације: католичанство, православље и ислам, које су својим постојањем, а нарочито сепаратним дјеловањем, доприносиле да се, не само духовни, него и политички живот њихових вјерника кретао у различитим правцима.¹⁾

На снагу ових заједница и њихову повезаност са појединим народом рачунали су и свјетовни управљачи Босном и Херцеговином, који су и сами доприносили да се неке од њих фаворизују на рачун других. За вријеме турске владавине изричито је подржаван ислам и исламизација, за вријеме аустроугарске окупације католичанство, а за вријеме краљевине Југославије, православље. Због сепаратних интереса којима су припадале, међу овим заједницама, често није било ни оне елементарне солидарности коју прописују канони, што се погибељно одражавало и на њихове поданике. Зато је и слом краљевине Југославије и окупацију земље, априла 1941. године, становништво појединих вјерско-националних категорија дочекало различито.²⁾

За српско становништво то је, прије свега, био губитак своје државе и националне слободе. Ради брзог пораза југословенске војске и крајње неизвјесности у погледу будућности, код њега се осјећала велика потиштеност и огромна забринутост. Вијест о формирању Независне Државе Хрватске, у чији је састав — вољом окупатора — укључена и Босна и Херцеговина, примљена је с крајњим подозрењем и страхом. Бројни усташки извјештаји из првих мјесеци постојања НДХ, говоре да се Срби, нарочито у градовима, „... држе по страни и чекају своју коначну судбину“, односно, „сви се налазе у стању неког исчекивања увјерени да је садашње стање државног уређења само пролазно, надајући се да ће побиједити на крају Енглеска“. Коначно, отпор усташком терору, који је према Србима постајао све бјесомучнији, добио је у јуну 1941. године, размјере правог народног устанка српског живља у источној Херцеговини, а тада су

¹⁾ Више о томе, вид.: Анто Бабић, Народи Босне и Херцеговине према КПЈ и револуцији, Зборник радова са научног скупа — Радничка класа и КПЈ у борби за социјализам у Босни и Херцеговини, Академија наука и умјетности БиХ, Посебна издања, књ. XIII, Сарајево 1970. стр. 31—46.

²⁾ Васа Чубриловић, Историјски основи републике Босне и Херцеговине, Прилози Института за историју, Сарајево 4/1968; стр. 38.

се, мјестимично, и у западној Босни, групе угрожених српских сељака, или појединих села, браниле оружјем. Тако је на примјер, дошло до отпора српских сељака усташама и Нијемцима у селима (Српско Кијево и друга) код Санског Моста 6. маја 1941 године. Одмазда је била заједничко, њемачко-усташко бомбардовање српских села, затварање око 500 сељака и ради застрашивања, вјешање 27 сељака по дрвећу у Санском Мосту. Поједине жандармеријске, односно оружничке постаје са граничних подручја новокомпоноване ЕНХ, јављале су у јуну мјесецу „да се код становништва православне вјероисповијести примјећује подмукло расположење због тога што је Русија ступила у рат.“³⁾

Код муслиманског становништва однос према окупацији и стварању НДХ, текао је у знаку његовог ранијег политичког одређења као и конкретних друштвено-политичких прилика у појединим областима. Већу подршку окупацији и сарадњи са усташама, дали су они елементи из редова муслиманског друштва — претежно бивши земљопоседници, дио муслиманског клера, чиновништва, дио интелигенције итд. који су у новој констелацији снага и друштвених односа, видјели прилику за повраћај спахилука, отимање имовине од богатих Јевреја и Срба, превласт своје вјере над српском и задовољење разних других усконационалних и каријеристичких интереса. Усташе су нашле доста јаку подршку и у дијелу муслиманског сиромашног становништва, по селима и градовима, које је у новим војним формацијама НДХ, видјело своју егзистенцијалну шансу.

У крајевима настањеним претежно хрватским становништвом, или гдје је ово становништво било бројније, расположење се кретало од традиционалног сељачког ишчекивања до отворене, хистеричне, свемогуће подршке и помоћи усташком покрету и држави. Највећи дио католичког клера, дио чаршије, дио сељаштва и већина малограђанских и разних декларисаних елемената, дочекали су стварање НДХ са одушевљењем и били спремни да јој пруже сваку подршку све до бестијалног убијања својих дојучерашњих комшија Срба.

Окупација Југославије, априла 1941. године, затекла је у Босни и Херцеговини и око 14.000 Јевреја који су имали видну улогу у привредном и друштвеном развоју ове земље. Јеврејско становништво — углавном концентрисано у градовима, претежно у Сарајеву, мада је већ од почетка окупације било изложено страховитим нападима, понижењу и прогонима од стране окупатора и усташа, није стварало организоване механизме колективне самоодбране и отпора. Осим незнатног дијела, оно је убрзо одведено у логоре или уништено на лицу мјеста.⁴⁾

³⁾ Др Душан Лукач, Устанак у Босанској крајини, Војноистраживачки завод, Београд 1967, стр. 61—62.

⁴⁾ Др Здравко Антонић, Устанак у источној и централној Босни, Војноиздавачки завод, Београд 1973, стр. 83—88.

Различиту скалу расположења код појединих националних категорија становништва према самом чину окупације и стварању НДХ, искористили су окупатори и усташе до крајњих граница. Истовремено, радили су на томе да већ затечене супротности још више продубе. Да би то постигли они су српско и јеврејско становништво ставили ван закона, а Хрвате и Муслимане национално поистовјетили и прогласили државотворним и елитним народом. У својим методима око увлачења Хрвата и Муслимана у биолошки обрачун са српским и јеврејским становништвом, усташе су се користиле свим средствима — нападали су на најбестијалнији начин Краљевину Југославију и њену политику према несрпском становништву, износили, увеличавали и тенденциозно тумачили податке о убиствима појединих Хрвата и Муслимана од стране бивше војске и полиције, стављали у изглед материјалне привилегије и враћање земљишних посједа појединим беговима и давање земље безземљашима, нудили примамљиве функције у органима власти и усташком покрету, обилато се служили лажима, обманама и притисцима. Путем масовних зборована, радија и штампе, повели су широку психолошку и пропагандну акцију с циљем да се хрватско и муслиманско становништво одвоји и потпуно крволочно супротстави српском и јеврејском становништву. Усташки функционери обилазили су поједине области, срезове и општине, гдје су непосредно агитовали и тражили што бржи масовни обрачун против Срба и Јевреја. И као што то обично бива, труд им није остао без резултата.⁵⁾

Од краја априла па даље, у Босну и Херцеговину су стизале, једне за другом, разне наредбе и упуте, за отпочињање насиља и терора над Србима, почевши од забране свих ранијих политичких партија и организација па преко отпуштања с посла Срба, посебно ако су поријеклом Црногорци или Срби из Србије, плачкања имовине, до протјеривања, превођења у католичку вјеру и масовног убијања српског становништва. У почетку је убијање вршено појединачно и спорадично, а касније, од јуна мјесеца па даље, све масовније; прво су хапшени и убијани православни попови, трговци, учитељи, официри, виши чиновници, виђенији сељаци, а од почетка јуна сви редом. Нарочито су масовни злочини захватили српски народ у источној Херцеговини и Босанској крајини.

Организација војне и цивилне усташке власти у Босни и Херцеговини, није текла тако брзо и једноставно. Мада је усташка влада, одмах по проглашењу НДХ и доласку Анте Павелића на њено чело, одредила своје повјеренике за Босну и Херцеговину: Петра Блашковића, Петра Петковића, др Божићара Брада, Хакију Хацића, Јуру Франетића и др., изградња усташких, Домобранских и жандармеријских (по новом, оружничких) јединица, наилазило је на низ тешкоћа. И тзв. цивилна усташка

⁵⁾ Исто, стр. 59.

власт заодјевена по називима у традиционалне институције као што су: опћина, котар, велика жупа, на чему је усташка пропаганда посебно инсистирала, била је у одређеној фази свога развитака осујећена масовним народним устанком.

Са еуфоричном жељом за новом државом, усташама је било посебно стало да што већи териториј Босне и Херцеговине укључе у НДХ. Да би то постигли, они су се и код Нијемаца и код Италијана, борили да се граница према Црној Гори и Србији помакне на оне линије које би омогућавале да се и цјелокупно муслиманско становништво у Санцаку, укључи у новоформирану НДХ.

У вези с тим, у Сарајеву је 25. априла 1941. почело с радом Заповједништво источног пограничног подручја, које је, током јула, преименовано у Заповједништво тзв. војне крајине. Наредбом Павелића од 21. јуна, овом Заповједништву додијељена је пространа територија према Црној Гори и Србији, пет домобранских бојни и одређене снаге граничне страже. Домобранске бојне добиле су задатак да онемогуће илегално прелажење босанских Срба у Србију и Црну Гору. Још 9. маја изашла је наредба према којој је граница према Србији и Црној Гори, проглашена затвореном. Према истој наредби, у Војну крајину је било укључено 11 срезова и то: Требиње, Билећа, Гацко (жупе Дубрава са сједиштем у Дубровнику), Фоча, Чајниче, Вишеград, Рогатица, Сребреница и Власеница (жупе Врхбосна са сједиштем у Сарајеву), Зворник (жупе Усора и Соли са сједиштем у Тузли) и Бијељина (жупе Посавје са сједиштем у Славонском Броду). Команда војне крајине вршила је власт у споменутих срезовима преко својих оружаних формација званих пограничне бојне које су биле саставни дио хрватског домобранства.

У рејон 1. бојне спадали су срезови: Требиње, Билећа и Гацко. Заповједник ове бојне био је бојник Јагић са сједиштем у Билећи. Прва бојна није одмах била у саставу Војне крајине, већ је њом заповједао генерал Владимир Лакса, као командант Јадранског дивизијског подручја из Мостара.

У рејон 2. бојне спадали су срезови: Фоча, Горажде и Чајниче. На челу ове бојне био је п. пуковник Палатар са сједиштем у Горажду.

Трећа бојна имала је своје јединице у срезовима Вишеград и Рогатица, а на челу им је стајало бојник Грегорић, са сједиштем у Вишеграду.

Четврта бојна запосјела је срезове Сребреницу и Власеницу. Командант ове бојне био је п. пуковник Сколивер, са сједиштем у Власеници.

И 5. бојна контролисала је погранично подручје срезова Зворник и Бијељина. Њен командант био је Прпић са сједиштем у Бијељини.

При команди сваке бојне налазио се по један оружнички официр који је имао задатак да се брине о реду и раду заједно са котарским (среским) предстојником и општинским органима усташке власти и одјељењима финансијске страже. Поред наведених срезова, под команду Војне крајине спадало је и подручје Санцака (територија изван гарнизона италијанске војске) којом је непосредно управљао пуковник Јаковљевић.⁶⁾

Нешто шире податке о запосједању границе према Црној Гори и Србији, дали смо због тога, јер је од контроле ове границе увелико зависио и проток информација на једну или другу страну. Мада су усташе настојале да се српско становништво у Херцеговини и Босни одвоји потпуно од својих сународника у Црној Гори и Србији, то се није могло лако постићи. У пограничним селима према Црној Гори и Србији усташе су вршиле масовне претресе, хватали сељаке, тјерали их у затворе и логоре уз оптужбу да су хтјели побјећи преко границе. Тако су на примјер у билећком крају похватили на својим имањима према Црној Гори браћу Сворцане (Андрију и Бору) и оптужили их да су жељели пребјећи у Црну Гору. Хватање а затим звјерско убијање херцеговачких сељака у селу Коритима 2. и 3. јуна стоји такође у тијесној вези са границом према Црној Гори. Милија Бјелица, један од случајно преживјелих страдалника на коритској јами, пише:

„Изађе проглас (2. VI 1941.) да сви мушкарци од 16. до 60. година дођу у Соколски дом гдје ће се одржати конференција поводом преласка у Црну Гору; ко може прелазити границу и ко ће давати пропуснице од стране усташке команде. Заиста, људе је заинтересовало што ће бити на тој конференцији у вези са границом, јер су ту одавно измијешани Херцеговци и Црногорци међу собом, раде заједнички земљу и друге послове. Многи су отишли и сами у Соколски дом. Неке су и потјерали. Тако 2. јуна у понедељак, окупе све сељаке Корита.“⁷⁾

Већ је описано у разним радовима да су ови, на превару похватани сељаци убијени на најбестијалнији начин 4/5. јуна на Коритској јами. Кад је споменути Милија Бјелица повикао над гротлом Коритске јаме: „Жив сам, дотуци ме“, усташа му је одговорио: „Нећеш жив остати, мајку ти црногорску“, и забодје ми нож са пушке па ме бацише у јаму. Нема сумње да је код усташа и сам помен Црногорац, изазивао највећу мржњу.

Али, без обзира на то, јунски устанак у Херцеговини до кога је дошло, прво 3. јуна, а затим 24. јуна још шире, не би се могао онако успјешно развијати да му нису пружили пуну помоћ бројна сусједна села из Црне Горе. Немам намјеру да о томе говорим шире, јер ће колега Ђорђе Пиљевић поднијети посебан рад на тему — Сарадња народа Црне Горе и Херцего-

⁶⁾ Архив Војноисторијског института (даље АВИИ), фонд НДХ (даље НДХ), 19/10—1, К—143а и 1/18, К—134.

⁷⁾ Радован Папић, Херцеговина у револуцији, Ослобођење, Сарајево 1985. — Прилог — Сјећање Милије Бјелице, једног од преживјелих из усташког покоља у Коритима, стр. 260—266.

вине у борби против фашизма. О истој теми писао је својевремено и Обрад Бјелица.⁸⁾

Тринаестојулски устанак у Црној Гори, како по избијању и току, тако и по резултатима и одјеку кога је имао, изазвао је или наишао је на различита реаговања у Босни и Херцеговини.

За српско становништво, на цијелом босанско-херцеговачком простору, то је, последице 22. јуна — рата који је наметнут Русији од стране фашизма и устанка у Србији, био трећи велики догађај охрабрења и вјере да све ипак није изгубљено. Нема прецизних података о томе — како су и којом брзином текле прве вијести о појединим областима Босне и Херцеговине, о широком бунту црногорског народа, али има низ докумената који потврђују како су на тај догађај реаговали поједини органи НДХ. Из тога се онда, посредно види, шта је све значајно устанак у Црној Гори за опстанак српског народа у Босни и Херцеговини. Тако на примјер пуковник Стјепан Јаковљевић јавља 21. јула 1941. године Заповједништву 4. оружничке пуковније и Заповједништву војне крајине у Сарајеву”... да побуна у Црној Гори заузима све већи и већи мах и проширила се је на цијели териториј Црне Горе. Сви мањи талијански одреди војника повукли су се у веће градове као што је: Никшић, Подгорица, Цетиње, Бране, Колашин и Бијело Поље.

Ови гарнизони су опкољени од стране побуњеника.

Имам апсолутно тачан извјештај да је јучер 20. ов. мј. у 17 сати Бијело Поље заузето од побуњеника. Једна талијанска сатнија од 180 војника јесте заробљена. Неколико Талијана је убијено. Остали су се предали без борбе.

Побуњеницима је пао у руке велики војни магацин са оружјем и муницијом у Бијелом Пољу као и много аутоматског оружја. Побуњеника око Бијелог Поља има око 5000. Побуњеници су одмах успоставили комунистички режим.

Побуњенике предводе црногорски официри и црногорски студенти-комунисти. Инструкције за сав рад добијају шифром из Москве.

Према сигурним извјештајима, сада се побуњеници организују и спремају да опколе Пријеполје као и друге вароши у Санџаку.

У срезу сјеничком извршили су комунисти напад са јаким бројем на оружничке постаје Понорац, Баре и Бућево. Напади су одбијени, само су комунисти заузели оружничку постају Баре.

Организирао сам против напад и постаја Баре је данас повраћена, али је телефонска веза прекинута, а зграда разбијена.

⁸⁾ Мр. Ђорђе Пиљевић, Херцеговина 1941., Зборник радова са научног скупа одржаног у Дрвару — 1941. у историји народа Босне и Херцеговине, Веселин Маслеша, Сарајево 1973, стр. 218—245. и Обрад Бјелица, Сарадња устаника и народа Црне Горе и Херцеговине, Веселин Маслеша, Сарајево 1973, стр. 299—316.

Од стране комуниста погинуло је око 25 људи, а од наше стране погинуо је један милиционарац, муслиман из Сјенице. Пушке и муницију коју сам добио, раздијелио сам повјерљивим муслиманима и ставио под командом заповједника надлежних постаја. Потребно је да се пошаље још 10 пушкомитраљеза, 100 пушка и 10.000 муниције и 5 сандука бомби.

Потребно је да се сатнија у Пријепољу појача са 50 војника. Најгора ствар је што талијански команданти опсједнути у гарнизонима не могу извести своје команде, јер су све везе прекинуте у Црној Гори.

Избјегли талијански војници су ме замолили да се о томе извести Италијански конзулат у Сарајеву, а овај да извести талијанску врховну команду, како би хитно послали тенкове и авионе као помоћ талијанским опсједнутим градовима.

Молим по овоме, журно извјестити команданта Дивизије, затим потпуковника г. Видаса, г. Францетића, г. Бралу и Хакију Хаџића.

Велике масе муслимана са породицама бјеже већ неколико дана из Црне Горе на нашу територију и причају о страховитим насиљима која над њима врше комунисти и Црногорци.

Молим да се журно пошаље, барем до Прибоја жељезницом храна за ове избјеглице како би се ова сиротиња могла прехранити и да се поведе у Сарајеву сабирна акција у ту сврху као и да се одреди мјесто гдје би се ове избјеглице привремено могле смјестити.”⁹⁾

Исти усташко-домобрански командант је јавио Заповједништву 4. оружничке пуковније у Сарајеву је у посљедњој декади јула заједно са одговарајућом њемачком командом организовао одбрану котара сјеничког, „у случају да се немири из Црне Горе пренесу у котар сјенички”.

Он даље јавља: „У цијелој Црној Гори према Санцаку владају велики немири. Изгледа да су Црногорци дигли се на опћи устанак по наређењу из Москве. Има много талијанских часника и војника погинулих. На многим важним путевима мостови дигну у зрак. Ово исто причају талијански војници који бјеже к нама и одавде се повлаче даље за Пљевља. Данас у 10,30 сати побјегли су талијански карабињери из села Бродарева, напустивши дужност, те дошли к нама у Пријепоље. Они причају да у шумама око села Бродарева има око 300 наоружаних Црногораца.

Раније сам извјестио да су се 17. овог мјесеца повукли њихови војници — њих 30 са једним часником са границе према Пријепољу. Дошли су били у Пријепоље и одавде отишли за Пљевља.

У Сјеници сам послао данас накнадно још 20 оружника и 10 војника. Постају Качево појачао сам са 5 оружника. Постају Калинићи са 5 оружника и једним поручником. Из Новог Пазар-

⁹⁾ АВИИ, НДХ, 3/12—4, К—143а и 3/13—4, К—643а

ра сам донио 20 војничких пушака са муницијом и раздијелио сигурним муслиманима у Сјеници. Осим тога донио сам и сандук бомби, те их раздијелио оружницима и нашим војницима, као и два пушкомитраљеза. Молим да ми се пошаље 100 војничких пушака и 5000 комада муниције, како би раздијелио сигурним муслиманима у удаљеним селима, гдје су они остављени сами себи, јер њима пријети највећа опасност од црногорске освете.

Предлажем да се у Сјеницу пребази из Горажда једна сатнија хрватских војника. Ово је журно, а тако исто мисле и њемачке војне власти.¹⁰⁾

Извјештаје пуковника Јаковљевића цитирао сам у нешто ширем облику да бих показао на који начин су реаговали државни органи НДХ на појаву и развој устанка у Црној Гори. Нема сумње да је то и за њих био крупан догађај из кога су настојали извући што више користи за јачање своје власти. Прије свега, устанак у Црној Гори користили су да се представе као заштитници тобоже угрожених Муслимана у Санцаку. Ширили су на све начине вијести да ће Муслимани бити на том простору уништени, ако им се не подијели оружје, ако се они не укључе у оружане снаге НДХ, односно муслиманску (усташку) милицију. Зато се у оба извјештаја, а и у неким другим изворима, и говори о потреби хитног дотурања оружја и муниције у поједина мјеста на граници према Црној Гори. Затим је устанак у Црној Гори коришћен зато да се оружане снаге НДХ прикажу као вјерни савезници окупатора, јер им у датој ситуацији, спасавају угрожене посаде, помажу у борби и спречавају ширење устанка на нове просторе.

Нема сумње да су усташе, након избијања устанка у Србији, а затим у Црној Гори, предузеле најшире акције уништавања српског народа у Босни и Херцеговини, нарочито у пограничним областима према Србији и Црној Гори. Из тога времена, управо, и потичу најмасовнија стратишта звјерског уништавања српског народа. Али није устанак у Србији и Црној Гори био узрок за биолошко уништење Срба у НДХ, већ је коришћен као повод да се, уз већ раније донијети план, истовремено мобилизирају најшире масе Муслимана и Хрвата за борбу против Срба, односно да се геноцидна акција над Србима представи као општа свенародна потреба.¹¹⁾

Што се тиче одјека тринаестојулског устанка међу угроженим српским становништвом у Босни и Херцеговини, он је био прави косовски зов и ширио се, почевши од непосредног додира и повезаности устаничких снага у Црној Гори и Херцеговини, до сазнања да је избио устанак у Црној Гори преко путника, окупаторско-квислиншке штампе и на разне друге начине.

¹⁰⁾ АВИИ, НДХ, 3/16—1, К—143а

¹¹⁾ Мр Ђорђе Пиљевић, исто, стр. 218—245; др Здравко Антонић, исто,

Има индиција које упућују на закључак да је одјек тринаестојулског устанка присутан у Босни и Херцеговини, нарочито у устаничким областима, међу српским народом, кроз читаво вријеме рата. О црногорским четама и успјесима Црногораца причало се као о нечему што има највећу вриједност у српској историји и народној средњовековној пјесми. Отуда и Светозар Вукмановић Темпо, делегат ЦК КПЈ у Босни и Херцеговини, није међу одређеним категоријама комуниста и борцима који су га познавали, словио само као одговорни партијски функционер, већ и као Црногорац, односно као борац од заната. То је важило и за друге команданте и политичке раднике поријеклом Црногорце.

О томе како се гледало на вриједност црногорских јединица и Црногораца међу устаницима у Босни и Херцеговини, види се најбоље из писма Славише Вајнера-Чиче, команданта Романијског НОП одреда — Штабу Црногорског НОП одреда, од 22. децембра 1941. године, у коме се, између осталог каже:

„Драги другови, од другова курира Дурмиторског одреда сазнали смо за ваше присуство на Металци, и желећи да успоставимо са вама што прије везу, шаљемо вам курира са сљедећим извјештајем о нашој ситуацији:

У сарадњи са босанским четницима ослободили смо срезове Рогатички, Власенички и Сребренички у цјелости, те дијелове Кладањског, Зворничког и Сарајевског, а уз врло малу нашу сарадњу освојили су четници дио Фочанског среза на лијевој обали Дрине и саму Фочу. Моментално се фронтви налазе пред Зворником (четници и партизани без акција), пред Кладњем (четници и партизани у офанзиви), а око Сарајева је стегнут обруч са три стране, са отвором према Сарајевском Пољу. Овај фронт држе партизански одреди „Звијезда” „Романија” и „Калиновик” уз сарадњу 2 четничке чете. У Вишеграду се налазе Талијани, а пред Вишеградом, због издајства четника, нема наше одбране, тако да сте стране нисмо никако осигурани. . .

Наши планови у најближој будућности јесу да ослободимо Сарајево, Вареш и даље према Зеници индустријску област централне Босне, гдје бисмо могли мобилисати индустријски пролетеријат и тако ојачани могли се супроставити четницима.

Да бисмо то могли постићи, потребна нам је безусловно ваша помоћ. Босански сељак (није речено Србин, али је требало примједба З. А.) има велико повјерење у Црногорца, као и борца и правог Србина, и када би му се могло из уста самога Црногорца доказати да у Црној Гори нема четника него само партизана, и када би уза се видио макар и 10 Црногораца, подигао би му се борбени дух, повратило самопоуздање, зауставило би се прелажење партизана четницима, и могли бисмо у Босни спријечити оно што се десило у Србији. Ситуација код нас је у односу према четницима доста тешка, али није безнадна.

У вези са тим молимо вас и предлажемо вам да што хитније упутите барем један батаљон преко Фоче у правцу Трнова, гдје се налази штаб нашег Калиновичког одреда, у чије су подручје четници провалили после заузећа Фоче и одакле стижу неповољне вијести о ситуацији која је аналогна нашој. Тај би батаљон помогао Калиновичком одреду чишћењем терена према Сарајеву са завршењем операције на Сарајево. Други батаљон од барем 3 чете би требало да се упути са Металке преко Чајнича и Горажда на Фронт Стамболчић-Пале-Мокро. Курир ће усмено образложити остало у вези с тиме.

Код изабора батаљона који би пошли овамо молимо вас да водите рачуна о томе да то буду добри, поуздани, дисциплиновани и храбри батаљони са добром командом, код којих је нарочито прочишћено питање пљачке, јер је важно да ти батаљони наступе у Босни онако како смо ми другове Црногорце приказали, тј, као партизане у правом смислу ријечи. Ово је нарочито важно због тога, јер би те чете требале да уђу у Сарајево, гдје би имале да осигурају ред и спречавају сваку пљачку".¹²⁾

Мада је напад на Сарајево у то вријеме изостао, до непосреднијег контакта и учешћа у другим заједничким борбама источно-босанских устаника и црногорских јединица, заиста је и дошло крајем 1941. и почетком 1942. године, када су 1. и 2. црногорски батаљон I пролетерске бригаде, боравили дуже времена у источној Босни. Затим се та заједничка борба пренијела и на Босанску крајину и у њој су, поред споменутих батаљона, учествовале, заједно с Крајишницима, и 4. и 5. црногорска бригада. После великих борби на Неретви и пробоја Оперативне главнине Врховног штаба на Сутјесци, у источној Босни су се нашле бројне црногорске јединице, рањеници и мноштво избјеглог народа. Дobar број Црногораца прекомандован је тада у разне босанске и војвођанске јединице (које су се такође бориле у источној Босни), гдје су вршили све до погибије или краја рата, одговорне војне и политичке дужности. Међу њима су: Владо Поповић, Бранко Петричевић-Каћа, Ђоко Вујошевић, Гајо Војводић, Глиго Мандић, Владимир Роловић, Зарије Шкеровић, Олга Лекић, Радомир Шћепановић, Милутин Пејановић, Ђуро Меденица, Љубо Мушовић, Бранко Прља, Милева Шћепановић, Вука Кујовић, Радован Војводић, Данило Лекић, Ђоко Ивановић, Боро Јовановић, Стефан Митровић, Никола Звицер, Коста Шарановић, Небо Богичевић, Бранко Драшковић и многи други. Само у склопу 6. источнобосанске бригаде борило се 40 Црногораца, од којих се њих 11 борило у источно-босанским батаљонима још прије формирања бригаде, 2. августа 1942. године.¹³⁾

¹²⁾ Зборник НОР-а, Том IV/2, стр. 212—214.

¹³⁾ Више о томе, вид., Борбени пут 6. источнобосанске бригаде, Зеница 1977, стр. 648.

Најкраће казано, одјек црногорског устанка у Босни и Херцеговини, није остао само на празном звуку, већ се претворио у нови епицентар одјека и слио са црногорским поднебљем у широки вулкан људског немира.

Zdravko Antonić

ECHO DE L'INSURRECTION DE MONTENEGRO EN BOSNIE ET
HERCEGOVINE

R é s u m é

C'est déjà confirmé à plusieurs reprises que l'insurrection n'apparait pas de simple plaisanterie et parade, mais juste lorsque le peuple se sent biologiquement menacé, socialement tyrannisé ou moralement humilié.

L'insurrection en Bosnie et Herzégovine en 1941 avait surgi en premier lieu en raison de la destruction physique de la population serbe par les Oustachis et les occupants étrangers, alors que celle en Monténégro a, avant tout, une dimension morale confirmant déjà plusieurs fois que le peuple monténégrin ne peut supporter ni l'occupation ni l'humiliation de quel côté que ça soit.

L'insurrection du 13 juillet en Monténégro, tant du point de vue de son déclenchement et de son cours, que des résultats et de son écho a provoqué des réactions diverses en Bosnie et Herzégovine.

Pour le peuple serbe cette insurrection était après l'entrée de l'URSS (Russie) en guerre qui lui avait été imposée par des envahisseurs fascistes et après l'insurrection du 7 juillet 41 en Serbie le troisième grand événement d'encouragement et de croyance que tout n'est pas quand même perdu. Elle a surtout signifié une grande stimulation pour cette partie du peuple serbe en Bosnie et Herzégovine (Herzégovane de l'est et Gornje Podrinje) plus proche et géographiquement liée au Monténégro de continuer sa lutte. Cet écho s'est plus tard transféré également dans les autres régions de Bosnie et Herzégovine.

Pour la majorité des Musulmans et Croates en Bosnie et Herzégovine et pour l'autorité oustachie l'insurrection représentait le signal important de s'engager d'une façon plus ouverte et plus bestiale à l'extermination du peuple serbe et à la destruction totale de ses biens matériels.